

УДК 351

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-6\(72\)-2](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-6(72)-2)

Олександр БОБОСЬ

кандидат ветеринарних наук, здобувач наукового ступеня доктора наук в галузі науки «Публічне управління та адміністрування», Міжрегіональна Академія управління персоналом, вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039

ORCID: 0009-0004-1827-5640

Катерина МАЙСТРЕНКО

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна академія управління персоналом, вул. Фрометівська 2, м. Київ, Україна, 03039

ORCID: 0000-0001-8586-9271

Oleksandr BOBOS

Candidate of Veterinary Sciences, Recipient of the Scientific Degree of Doctor of Sciences in the Field of Science «Public management and administration», Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039

ORCID: 0009-0004-1827-5640

Kateryna MAISTRENKO

Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039

ORCID: 0000-0001-8586-9271

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ РЕСУРСИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ В УКРАЇНІ

REGULATORY AND LEGAL RESOURCES FOR ENSURING THE PROTECTION OF CONSUMER RIGHTS IN UKRAINE

Стаття присвячена дослідженню нормативно-правових ресурсів в Україні, пов'язаних з захистом прав споживачів, рекламою, якістю харчових продуктів та персональними даними. Наголошено на важливості цих правових актів для забезпечення прав та інтересів споживачів, заборони недостовірної реклами, забезпечення якості та безпеки харчових продуктів, а також конфіденційності персональних даних. Підкреслено підвищення свідомості громадян щодо їхніх прав та можливостей захисту, а також на визначення важливості дотримання вимог цих законів для створення довірчого та етичного споживчого середовища. У підсумку, підкреслено важливість цих законів для створення справедливого, безпечного та взаємовигідного споживчого середовища, закликано до дотримання та впровадження цих нормативно-правових ресурсів для забезпечення високого рівня захисту прав та інтересів споживачів, а також для зміцнення довіри між споживачами, бізнесом та державою. Визначено дотримання законів для створення безпечного та довірчого середовища споживання, сприяючи зміцненню взаємодії між споживачами, бізнесом та державою.

Ключові слова: захист прав споживачів, реклама, якість харчових продуктів, персональні дані, нормативно-правові акти, безпека, конфіденційність.

The article is devoted to the study of regulatory and legal resources in Ukraine related to the protection of consumer rights, advertising, food quality and personal data aimed at improving. The importance of these legal acts for ensuring the rights and interests of consumers, the prohibition of false advertising, ensuring the quality and safety of food products, as well as the confidentiality of personal data was emphasized. The emphasis is on raising citizens' awareness of their rights and opportunities for protection, as well as determining the importance of complying with the requirements of these laws to create a trusting and ethical consumer environment. In conclusion, the importance of these laws for creating a fair, safe and mutually beneficial consumer environment is emphasized, calls for the observance and implementation of these regulatory and legal resources to ensure a high level of protection of the rights and interests of consumers, as well as to strengthen trust between consumers, businesses and the state. Compliance with laws is determined to create a safe and trusting consumer environment, contributing to strengthening the interaction between consumers, businesses and the state.

Key words: protection of consumer rights, advertising, food quality, personal data, regulatory acts, security, privacy.

Постановка проблеми. Постановка проблеми полягає в тому, що в сучасному споживчому середовищі існують виклики, пов'язані з недостатнім захистом прав споживачів, недостовірною рекламою, низькою якістю харчових продуктів та можливим порушенням конфіденційності персональних даних. Однак ефективність їхнього впровадження та дотримання може потребувати подальших заходів та вдосконалення, щоб гарантувати повну захищеність прав громадян і забезпечити якість та безпеку продуктів і послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми ролі нормативно-правових ресурсів для забезпечення захисту прав споживачів в Україні досліджували такі науковці, як: І. Белова, Т. Горохова, Ю. Крегула, М. Муляра, Н. Піцурія та інші.

Мета статті. Метою даної статті є проаналізувати та розкрити ключові аспекти нормативно-правових ресурсів, які регулюють захист прав споживачів, рекламу, якість харчових продуктів та персональні дані в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Захист прав споживачів є важливим аспектом суспільного життя, і для цього в Україні існує система нормативно-правових ресурсів, яка регулює відносини між споживачами та постачальниками товарів та послуг.

Варто розглянути, основні нормативно-правові акти, що стосуються захисту прав споживачів в Україні, включають такі: «Конституція України» від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [3], Законами України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991р. № 1023-ХІІ [8], «Про рекламу» від 03 липня 1996 р. № 270/96-ВР [9], «Про якість і безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини» від 06 вересня 2005р. № 2809-ІV [10], «Про захист персональних даних» від 01 червня 2010 р. № 2297-VI [7].

Доречно наголосити, що Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [3], вона закріплює основні принципи правового статусу громадян, включаючи права споживачів на безпеку, інформацію, вибір і компенсацію за шкоду.

Доречно зауважити, що Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991р. № 1023-ХІІ [8], є одним з основних нормативно-правових актів, який регулює відносини між споживачами та постачальниками товарів та послуг у сфері захисту прав споживачів. Цей закон прийнятий для забезпечення якості та безпеки товарів, а також захисту прав та інтересів споживачів в Україні.

Необхідно відмітити думку вченої Н. Пацурія [1, с. 194–202], яка розглядає основні положення цього закону:

– *сфера застосування:* закон застосовується до відносин, пов'язаних із захистом прав споживачів при придбанні, використанні або замовленні товарів та послуг для особистого, родинного, домашнього або іншого вжитку, який здійснюється в Україні;

– *основні права споживачів:* закон визначає права споживачів на інформацію, на безпеку, на вибір, на вимогу якості товарів та послуг, на захист від обману, на компенсацію шкоди в разі порушення прав;

– *інформація для споживачів:* закон встановлює вимоги до інформації, яка надається споживачам перед покупкою товару або послуги. Інформація повинна бути чіткою, правдивою та зрозумілою;

– *якість та безпека товарів та послуг:* постачальники зобов'язані забезпечувати якість і безпеку наданих товарів та послуг відповідно до стандартів та вимог законодавства;

– *право на відмову:* споживач має право відмовитися від товару в межах встановленого терміну після його придбання або отримання;

– *право на гарантійне та післягарантійне обслуговування:* постачальники зобов'язані надавати гарантійний та післягарантійний сервіс для товарів;

– *відповідальність за порушення прав споживачів:* Закон передбачає відповідальність постачальників за порушення прав споживачів, включаючи відшкодування збитків.

Доцільно підкреслити, що Закон України «Про рекламу» від 03 липня 1996 р. № 270/96-ВР [9], є важливим нормативно-правовим актом, який регулює відносини в сфері реклами на території України. Його прийнято з метою забезпечення чесності, правдивості та етичності рекламної діяльності, а також захисту прав та інтересів споживачів.

Доречно розглянути думку вченого М. Муляра [5, с. 243], який розглядає більш детально цей закон:

– *визначення реклами:* закон визначає поняття реклами як інформаційної діяльності, яка здійснюється в будь-якій формі та за допомогою будь-яких засобів з метою стимулювання продажу товарів, послуг, прав чи обов'язків;

– *принципи реклами:* закон встановлює принципи, на яких має базуватися рекламна діяльність, зокрема принципи чесності, правдивості, точності, порівняння, гідності, об'єктивності та невживання маніпулятивних засобів;

– *заборонені види реклами*: закон встановлює заборони на рекламу, яка може завдати шкоди громадському здоров'ю, порушити гідність особи, викликати недовіру, вводити в оману, містити недостовірну інформацію тощо;

– *маркування реклами*: реклама повинна бути відзначена як така та вказана її ідентифікація. Також встановлюються вимоги до розміщення реклами в засобах масової інформації та в інших місцях;

– *відповідальність за порушення закону*: закон передбачає відповідальність за порушення вимог щодо реклами, включаючи адміністративні штрафи та інші санкції;

– *контроль та розгляд скарг*: закон визначає органи, які відповідають за контроль за дотриманням вимог рекламного законодавства та процедуру розгляду скарг споживачів.

Слід додати, що цей закон спрямований на забезпечення чесності та правдивості реклами, захист прав споживачів від обманливої інформації, а також заборони вживання маніпулятивних методів у рекламній діяльності. Регулювання реклами відіграє важливу роль у забезпеченні справедливої та етичної бізнес-практики та захисту прав споживачів в Україні.

Необхідно звернути увагу на Закон України «Про якість і безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини» від 06 вересня 2005р. № 2809-IV [10], є важливим нормативно-правовим актом, який регулює сферу якості та безпеки харчових продуктів на території України. Його прийнято для забезпечення високого стандарту якості та безпеки продуктів харчування, а також захисту прав та інтересів споживачів.

Варто більш детально розглянути зміст цього закону, щоб зрозуміти його ключові аспекти та вплив на сферу захисту прав споживачів:

– *визначення понять*: закон визначає поняття, пов'язані з якістю і безпекою харчових продуктів, такі як «харчовий продукт», «якість», «безпека», «декларація про відповідність», «генетично модифікований організм» та інші;

– *забезпечення якості і безпеки*: закон встановлює вимоги до якості та безпеки харчових продуктів, які включають стандарти щодо складу, маркування, пакування, зберігання, транспортування та реалізації;

– *маркування продуктів*: закон встановлює вимоги до обов'язкового маркування харчових продуктів, включаючи інформацію про склад, термін придатності, виробника, країну походження та іншу необхідну інформацію;

– *генетично модифіковані організми*: закон встановлює вимоги до маркування та інформування споживачів про використання генетично модифікованих організмів у харчових продуктах;

– *система контролю та нагляду*: закон визначає механізми державного контролю та нагляду за дотриманням вимог до якості та безпеки харчових продуктів, включаючи реєстрацію виробників та обов'язкові перевірки;

– *відповідальність за порушення*: закон передбачає відповідальність за порушення вимог до якості і безпеки харчових продуктів, включаючи адміністративні штрафи та інші санкції [11].

Варто наголосити, що цей закон спрямований на забезпечення високої якості та безпеки харчових продуктів, що споживаються на території України. Він має на меті захистити права та інтереси споживачів, запобігти поширенню низькоякісних та небезпечних продуктів харчування, а також підвищити рівень довіри до продуктів, які ми споживаємо.

Також слід зазначити, що Закон України «Про захист персональних даних» від 01 червня 2010 р. № 2297-VI [7] є важливим нормативно-правовим актом, який регулює обробку та захист персональних даних громадян на території України. Цей закон прийнятий для забезпечення приватності та конфіденційності особистої інформації, яка може бути зібрана та оброблена різними організаціями та особами. Основна мета закону – захист прав та свобод осіб у відносинах з обробкою їхніх персональних даних.

Варто наголосити, що закон визначає поняття, пов'язані з захистом персональних даних, такі як «персональні дані», «обробка персональних даних», «суб'єкт персональних даних», «оператор», «спеціальні категорії персональних даних» тощо. Закон встановлює принципи, на яких повинна базуватися обробка персональних даних, включаючи принципи легальності, справедливості, обмеження цілей, мінімізації, точності, обмеження зберігання, цілісності та конфіденційності [6, с. 196–201].

Крім цього, визначає права осіб, чії персональні дані обробляються, такі як право на доступ до власних даних, право на виправлення, блокування або видалення неправомірно оброблених даних, право на вимагання зупинення обробки тощо. Встановлює обов'язки організацій та осіб, які здійснюють обробку персональних даних, включаючи зобов'язання забезпечувати належний захист даних, збирати дозвіл на обробку,

надавати інформацію суб'єкту даних тощо. Закон визначає правила обробки персональних даних за межами України та взаємодію з іншими країнами з точки зору захисту даних. Закон передбачає відповідальність за невиконання вимог щодо захисту персональних даних, включаючи адміністративні та кримінальні санкції [12, с. 34].

Отже, цей закон спрямований на забезпечення прозорості, приватності та конфіденційності обробки персональних даних громадян. Він встановлює стандарти та правила, які повинні дотримуватися організаціями та особами, що займаються обробкою персональних даних, для забезпечення належного захисту особистої інформації громадян.

Варто не погоджуватися с думкою І. Белова [1, с. 29–30], який вважає що ці нормативно-правові акти спрямовані на забезпечення прав та інтересів споживачів, регулювання відносин між споживачами та постачальниками товарів та послуг, а також забезпечення якості і безпеки продукції та послуг на ринку. Забезпечення захисту прав споживачів в Україні також включає діяльність різних органів та структур, які виконують контроль за дотриманням правил і стандартів:

– *Державна служба України з питань захисту прав споживачів*: орган, який здійснює державний контроль за дотриманням законодавства про захист прав споживачів, розглядає скарги та звернення споживачів, проводить розслідування порушень;

– *Міністерство економіки, торгівлі та розвитку*: орган, відповідальний за реалізацію державної політики у сфері захисту прав споживачів, розробку нормативно-правових актів та програм;

– *Антимонопольний комітет України*: відповідає за контроль за дотриманням антимонопольного законодавства та запобігання недобросовісній конкуренції на ринку;

– *Міністерство охорони здоров'я*: відповідає за контроль за якістю та безпекою медичних послуг та продукції, включаючи ліки та медичні вироби;

– *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг*: відповідає за контроль за якістю та безпекою енергетичних та комунальних послуг, які надаються споживачам;

– *Національний банк України*: здійснює контроль за дотриманням прав споживачів у фінансовому секторі, регулює відносини між банками та клієнтами;

– *судова система*: забезпечує захист прав споживачів через розгляд судових справ та

винесення рішень у випадках порушень законодавства [4, с. 264].

Отже, це лише деякі з органів та структур, які залучені до забезпечення захисту прав споживачів в Україні. Зараз також дедалі більше уваги приділяється захисту прав споживачів в інтернет-просторі, в тому числі за допомогою додаткових нормативно-правових актів та ініціатив з покращення кібербезпеки.

Важно наголосити, що захист прав споживачів в Україні також включає в себе різні програми, ініціативи та організації, які працюють на благо споживачів: асоціація захисту прав споживачів, українська асоціація фінансових споживачів, проєкт «Я обираю здоров'я», електронні платформи для розгляду скарг, ініціативи з ознайомлення споживачів з їхніми правами, електронні сервіси для перевірки товарів [2, с. 45–54].

Слід додати, що ці ініціативи та організації сприяють підвищенню рівня свідомості споживачів, допомагають у вирішенні ситуацій з порушенням їхніх прав та стимулюють постачальників до дотримання стандартів якості та безпеки. Важливо бути свідомим споживачем і вміти використовувати ці ресурси для захисту своїх прав та інтересів.

Доречно зауважити, що захист прав споживачів в Україні – це важливий аспект, що стосується якості та безпеки товарів та послуг, які ми купуємо. Для забезпечення цього захисту існують правила та закони, які контролюють відносини між нами, як споживачами, і тими, хто нам надає товари та послуги.

Згідно думки вченої Г. Яновицької [13, с. 34], яка вважає, що необхідно виділити ключові принципи, які формують основу цього законодавства (табл. 1).

Отже, таблиця відображає ключові принципи законодавства про захист прав споживачів, які сформульовані згідно з думкою вченої Г. Яновицької. Ці принципи становлять основу для створення ефективної системи захисту інтересів споживачів та регулювання відносин між споживачами і постачальниками товарів та послуг. Принцип якості і безпеки підкреслює важливість встановлення стандартів та вимог до якості та безпеки продукції, щоб споживачі мали можливість отримувати товари та послуги, які відповідають визначеним нормам. Крім того, принцип інформації підтримує право споживачів на чітку та правдиву інформацію перед покупкою, що допомагає їм робити свідомий вибір і уникати недостовірної інформації.

Наглядно видно, що принцип права на відмову надає споживачам можливість відмовитися від угоди, якщо вони змінили своє

Таблиця 1

Ключові принципи законодавства про захист прав споживачів

Право	Основні обов'язки та можливості споживачів
Якість товарів і послуг	мають право на товари та послуги, які відповідають вимогам якості та безпеки; можуть вимагати заміну або повернення коштів, якщо продукт не відповідає стандартам
Інформація для споживачів	мають право на чітку та правдиву інформацію про товари та послуги перед покупкою; мають можливість зробити свідомий вибір на підставі наданої інформації
Право на відмову	мають можливість відмовитися від угоди протягом певного часу, якщо змінили своє рішення щодо покупки
Розгляд скарг	мають право звертатися до органів, які контролюють дотримання їхніх прав у разі, якщо мають претензії до товару або послуги

Джерело: складено та узагальнено на основі аналізу [13].

рішення щодо покупки, забезпечуючи їм додатковий рівень захисту. Принцип розгляду скарг закріплює право споживачів звертатися до відповідних органів для вирішення конфліктів та претензій стосовно товарів і послуг.

Отже, принципи є важливою основою для розвитку ефективної системи захисту прав споживачів і сприяють забезпеченню їхніх інтересів в різних сферах споживчого ринку.

Таким чином, також існують організації та ініціативи, які допомагають нам у цьому процесі, надають консультації, організують навчальні заходи та допомагають розглядати скарги. Важливо бути освіченим споживачем і вміти використовувати ці ресурси для захисту наших прав та інтересів, коли це необхідно.

Висновок. Проаналізувавши вищезазначене, можна дійти висновку, що нормативно-правові ресурси в Україні, пов'язані зі захистом прав споживачів, рекламою,

якістю і безпекою харчових продуктів та захистом персональних даних, грають важливу роль у забезпеченні прав та інтересів громадян. Ці нормативно-правові акти визначають права та обов'язки сторін, встановлюють принципи чесності, правдивості та конфіденційності, а також встановлюють механізми контролю та відповідальності за порушення вимог. Вони допомагають забезпечити якість та безпеку товарів і послуг, захистити споживачів від обманливої реклами, забезпечити прозорість та приватність обробки персональних даних.

Таким чином, за допомогою цих нормативно-правових ресурсів громадяни мають можливість здійснювати свої покупки та взаємодію з бізнесом на основі чітких правил, знати свої права і можливості захисту, а також бути впевненими в тому, що їхні персональні дані обробляються з належною обережністю та конфіденційністю.

Література:

1. Белова І. Соціально-правове забезпечення електронного бізнесу. Вектори інноваційного розвитку освіти, науки і бізнесу в умовах глобальних змін. ІХ міжнародна науково-практична конференція. Київ, 2020 р. С. 29–30.
2. Горохова Т.В. Вплив розвитку цифрових технологій на поведінку споживачів. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. № 4, 2021р. С. 45–54.
3. Конституція України: від 28 червня 1996 року, № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Крегул Ю. І. Захист прав споживачів фінансових послуг. Київ, 2018 р. С. 264
5. Муляр М.С. Цивільно-правове регулювання споживчого кредитування в Україні. Київ, 2019 р. С. 243.
6. Пацурія Н. Окремі питання цифровізації відносин щодо захисту прав та законних інтересів споживачів та небанківських фінансових послуг. *Підприємництво, господарство і право*. № 8, 2020 р. Київ, С. 196–204.
7. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
8. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
9. Про рекламу : Закон України від 03 липня 1996 р. № 270/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Про якість і безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини: Закон України від 06 вересня 2005р. № 2809-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2809-15#Text>

11. Сатир Л. М. Захист прав споживачів у сфері економіки та організації торгівлі: концептуальні засади та економічний аналіз. *Ефективна економіка*. № 8, 2020 р. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
12. Semenets-Orlova, I., Rodchenko, L., Chernenko, I., Druz, O., Rudenko, M., & Poliuliakii, R. (2022). Requests for public information in the state Administration in situations of military operations. *Ann. Fac. Der. U. Extremadura*, 38, 249.
13. Яновицька Г. Б. Цивільно-правові засоби захисту прав споживачів в Україні. *Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: 12.00.03. Львівський національний університет імені Івана Франка*. Львів, 2021р. С. 34.

References:

1. Bielova, I. (2020). Sotsialno-pravove zabezpechennia elektronnoho biznesu. Vektory innovatsiinoho rozvytku osvity, nauky i biznesu v umovakh hlobalnykh zmin [Social and legal provision of electronic business. Vectors of innovative development of education, science and business in conditions of global changes]. IXh mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia. Kyiv, S. 29–30.
2. Horokhova, T.V. (2021). Vplyv rozvytku tsyfrovyykh tekhnolohii na povedinku spozhyvachiv [The impact of the development of digital technologies on consumer behavior]. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomia*. № 4, S. 45–54.
3. Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 chervnia 1996 roku, № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Krehul, Yu. I. (2018). Zakhyst prav spozhyvachiv finansovykh posluh. Kyiv, S. 264
5. Muliar, M.S. (2019). Tsyvilno-pravove rehulivannia spozhyvchoho kredytuvannia v Ukraini. Kyiv, S. 243.
6. Pitsuriia, N. (2020). Okremi pytannia tsyfrovizatsii vidnosyn shchodo zakhystu prav ta zakonnykh interesiv spozhyvachiv ta nebankivskykh finansovykh posluh. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8, Kyiv, S. 196–204.
7. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01 chervnia 2010 r. № 2297-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
8. Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 1991r. № 1023-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
9. Pro reklamu : Zakon Ukrainy vid 03 lypnia 1996 r. № 270/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Pro yakist i bezpeku kharchovykh produktiv ta prodovolchoi syrovyny: Zakon Ukrainy vid 06 veresnia 2005r. № 2809-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2809-15#Text>
11. Satyr, L.M. (2020). Zakhyst prav spozhyvachiv u sferi ekonomiky ta orhanizatsii torhivli: kontseptualni zasady ta ekonomichniy analiz. *Efektyvna ekonomika*. № 8, Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
12. Semenets-Orlova, I., Rodchenko, L., Chernenko, I., Druz, O., Rudenko, M., & Poliuliakii, R. (2022). Requests for public information in the state Administration in situations of military operations. *Ann. Fac. Der. U. Extremadura*, 38, 249.
13. Ianovytska, H.B. (2021). Tsyvilno-pravovi zasoby zakhystu prav spozhyvachiv v Ukraini. *Avtoref. dys. na zdobuttia naukovooho stupenia doktora yurydychnykh nauk: 12.00.03. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka*. Lviv, S. 34.